

10440

KUNGL. UNIVERSITETETS BIBLIOTEK
UPPSALA

Landsmålsarkivet

Dalarna

Gagnef

10440

Lind, P. 1937.

ULHAR:s frägel. 27 Åkers beredning.

51 H. 4^e (Hb. s. 17 a. 10)

Lind
Exc. J. P.

1.

27. Åkerns beredning.

1. Jordbruksredskap.

Kallades med gemusamt namn åker-
reskap.

Yxa, vanligen en något slitna eller så
gott som utsliten / utslittin / stabbixa, an-
vändes då man plöjde för att med den
reglera kusan tjesu, ^{se f. å de två övriga}
plöjarna sid. 10. ^{mer eller mindre} tjesu var å de hem-

stabbyxa
jfr s. 2

gjorda plöjarna gjord av en
trädröt enligt vidstående bild. (Med käll)

Åls-spp tjesu, så du kamm ner ns på
"jupå" var en vanlig kunnighet, då man plöjde
träda. Åls ner tjesu, hells det, då man
plöjde rågstubb, regstubb, och den omtänksamma
bonden inte ville släppa det genomgåddade

Landsmålsarkivet Uppsala 10440
P. Lind. 1937. GAGNEF
DAL.
Frgl. 27

2. rågjordslaget mer på romulla /alven/. Stabb-Rodmull
ila, den som i vedboden användes vid ved-
klyvning å stabbu var den sämsta i skogen.
Men till stabbila och de rektura Kesan
med dugde den. Likaså att slå ned fjö-
dustaken med, om man ej hade fjödu-
klsbba.

Vid pönderknackning av kokor,
eller grästorr användes i allmänhet
harkan, harka, sållan särskild klsbba.
Den siltmannda dock på styv ler- eller
vesjord.

Harka ^{sid 2 bild 5^{II}} användes när man hackade
ur hacka ur dyngan ur gödselstaken bak-
ifrån, efter bakväggens borttagande, vid
fatning av gödsel eller kol och vid
pönderknackning av kokor eller torr,
varvid omseris klorna eller trävordet användes.

Landsmålsarkivet Uppsala 10440
P. Lind. 1937. GAGNEF

DAL.

Frgl. 27

3. Flåhacksa bild 2 sid 2 - men med rakel träskuff -
användes vid myr-odling / myr-mosse / ^{och} vid upp-
hackning av torv till strö.

Gravru = potatis hacka, användes vid potatis-
upptagning, hade kort skaft och 3 klor. grava f.

Förr hade används en hacka
^{från budan liki}
med endast 1 blad, sid. 2. bild 3.

Djüngklo sid. 2 bild 5^{II} kom i bruk på
slutet av 1800-talet, då det i vissa fall fick
eriätta barkan.

Luta, halvmanformigt ^{försatt} blad,
med pipa för påsättning av träskuff
brukades vid perkning / på perka
ma / vid bondestreckning av göb-
sel, då man körde kring sydinja
på hösten m. m. Den användes också
av malnkorare, när de fata maln.

Körpen sid. 2 bild 3, hade man fösa

4

användning för i Lagrets jordbruk. Den
 brukades vid upptagning av ler, vid
 genomskaktning av moränmark, där det
 fanns berglera eller ^{PINNMO} ~~pinne~~, eller vid dik-
 ning genom dyfrik mark.

Räsa eller harv (ej "harva")
 användes ofta vid boträpning av kvick-
 rot, som upprivits vid klåsharvning eller
gumning, vid överkrattande av oröda
fläckar vid överharvning samt vid
jämning av vattenfåras bild. 27 i frågesittan.

Trädgrenar användes fördom att kratta
 med vedjvågen med, där det var stenig
 och sländig mark.

Grepar, linggrepar användes vid
 moekning; tå mskä; tå brediga ma.
 Äldsta grepen jag har sett i användning var
 en grep med 3 klor sid. 2 bild 7^{III}, det var hos

Landsmålsarkivet Uppsala 10440
 P. Lind. 1937. GAGNEF

DAL.

Frgl. 27

5 en fattig jordägare med 1 ko mot slutet av 1870-talet. Annars voro hemsidda grepar med 5 pinningar vanliga den tiden såsom denna bild visar. Pinnarnas genomskärning rektangulär 6 x 12 mm. Vid media av 1880-talet eller något för kommo de amerikanska greparna i gång och dessa slago igenom överallt och omedelbart. Arbetet med grepar:

Mska. Bre dinja (Aldrig sprätta d.) Någon gång breda v. grep^{king} dinja.

Spådar i likhet med sid 2 bild 8^I och 8^{II} voro vanliga under 1800-talets föra hälft. Sedan utträngdes de av stålplåtsspaden. Handtaget å skaftet lik såväl 7^I som 8^I och 8^{II}.

Spår, spån, spår, spån.

Skiskövola, sid 2 bild 8^{III} användes vid stybning av mila, stibbsköv, men den skulle vara liten och lätt. Den större skoskooln, skosköv användes vid snö-

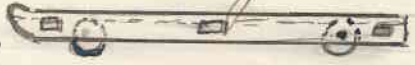
6 mskning. Skon gjorda det lättare att
tränga igenom samt höll i hufvudskabelbla-
det. Skovelskoning, - skoninja.

Täckdijspaar = smal och lång att lå upp det
djupa auto skiktet - som ej behöorde bli rått, i diket
balleu. Användes i Gagnef vanligen vid ^{lednings rör} nedgrävning av diken.

Järspett. Ett sådant skulle jämta yta, såg
och spade finnes ti var gäl, annars var det
ingen gäl.

(Stenstälja) Stenstälja, stenhknoster.

Stälja uttaas i Gagnef så att i stället för
hörsvenstans g-ljud blir det ett j-ljud
säsom om framför detsamma hörides en
aning av d. skuldfilt av dubbeltecknat j.

Stenbjör en kördoring,

^{i Karlavacker}
varmed man kunde förflytta tunga stenar
i fömligen ringa höjd över marken. gick
på ett par rullar eller på två droppar häst.

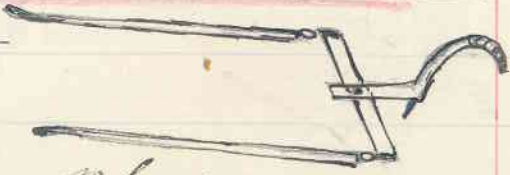
Landsmålsarkivet Uppsala 10440

P. Lind. 1937. GAGNEF

DAL.

Frgl. 27

Stenbjörn

7. Körredskap och dragordningar.
Harvskacklar ^{bild} lik 9^I i Fröjlita 27 sid 5. Sam-
ma skacklar brukades ock vid plöjning.
 Vid plöjning med par användes tvibettslå.
Tvibett = ett par dragare, i Gagnef alltid hästar.
 Vid harvning vidhökades en harvkrok,
 bestående av en täljd trärot i trubbig
 vinkel mot stammen med handtag
 av järn eller quons horn. Under
 var påspikat järn med lämplig krökning
 i vardera änden. Främre änden skulle
 trädas in i skakellittja / skackellyckan,
 en oval järnring: , och bakre, med den
 snett framåt pekande haken trädas ned
 i den fasta märkan i åkerharva.
 Det användes också sär-
 skilda harvskacklar, enkom
 avsedda för harven, ej för plöjen

Landsmålsarkivet Uppsala 10440
 P. Lind. 1937. GAGNEF
 DAL.
 Frgl. 27

Skackul, skackuln, skackler, skacklan.

8 Skacklarna gjordes av björk, gärna av rund virke med kärnan i; det ansågs starkare.

Skackelstä kallades tvärlän, skackel, ^{eller skackul} värde ra skackmen. Smidet på mitten här ^{lym var fäste åt skackeltyckan} såväl som på vinterskacklae kallades skackelvia. Skackelsmia kallades

med gemensamt namn allt smide o' skacklarna. Tistilstänja var namnet på en fast skalm mellan hästarna på ett par skdon. Skackman eller skackeln kallades ännu skackul.

Krok sid 6. fig 13 brukades ej i lag-
mj.

Mill (årder, myllare), miln, miler, milan,
var ett redskap som brukades att där-
med mylla eller kupa potatis, på snar
potatisståndren vora på stora, att de ej
diegrades av myllningen. (Sid 6 fig. 4^I)

Dragmill

var ett enkelt

Landsmålsarkivet Uppsala 10440

P. Lind. 1937. GAGNEF

DAL.

Frgl. 27

9 redskap, som ofta användes, när kyp-
ningen skedde, då hästen gick på skop-
lete eller om ägaren saknade häst. Drog
av en eller två, styrdes av en. Kallades
också handmill. Delarna voro: hantai, /handtagi/, åsn /åseni/
eller stöttjen /stökun/ och bitn /bitlun/.

Finnplog brukas aldrig i Gagnef
vid beredning av åker. Endast vid be-
redning av mark till skogsfrösådd.

Rist, fig 19^E sid 6. /Fram- och bakstän-
dare Junnar å både Mill, rist och plog
i Gagnef, men jag har ej hört namn på
den. Hantai, åsn, krosjöv, och
ristjärä /ristjämet/. Bredden å jä-
rona skulle den körande kunna
hålla utan hjälp av annat än ögon-
mått. Risten användes endast, då

handmill

Landsmålsarkivet Uppsala 10440
P. Lind. 1937. GAGNEF

DAL.

Frgl. 27

10 man bröt upp slinda och därvid användes blott en häst eller dragare. När lindan - vanligen 3^e årets vall, var uppløyten, kallades åkerstycket nybrytning = nideritning. Så snart man satte för sva härta behöfde man ej köra frå med risten. Annars gick man köra en vända med risten och sedan någon gång med plogen.

Plogen. Plojan i den form, som visas på sid 10 fig. 21 torde säkertligen varit lika i flera mansåldrar. Minnsta-
ne har jag aldrig hört talas om något annat. Den typer smides i Säter och kallades Säterplog. De olika delarnas namn voro hantai (hantag fig. 27^a), c och bak och fram-
ständer och brukliga namn, vad jag vet, plogåsn,
f sjesa, g krotjän, h ristjärn, k själa,

11 i biln (biten). På Sätersplozen var h. ^{ristjärn} dock
ställbart likasom på fig. 22 g. Det fälldes
upp vid bytning av linda, då man
kört förens med risten. Fälldes man ej upp
plogens ristjärn, sedan man ristat, så skus
plagristen en egen väg vid sidan om
ristspåret.

Under 1890-talet kom en ny plogsort till
synes och användning. Den var ståskalmad,
d. v. s. hade 2 handlag, i motsats till hittills-
varande plogar, som hade ett dylikt / fig 21 a /
Men skalmarna voro av trä. Rist och
våndskiva voro av tackjärn. Den var myc-
ket tung och kallades helt spydigt Klossa.

Klossa är namnet på groda, kanske hellre
padda. Folkhemmet har i varje fall velat utmär-
ka plogens klumpighet. Men det gick bra att plöja
med den. Färd-, Örnens- och Svivkaplo-

12 gamla voro i gång något före sekelskiftet. Namnen på dessa stålplogar och dess delar äro moderna. En nyhet är skumritanordningen, som vid nybrytning skär av halva gräsboalen så att te-^{och kastar den ned i plogströmmen}gen ofta plöjningen nästan liknar en lacker trädräcker.

Reparation av plog: lägg på plöjan.

Plogen flyttades ofta genom att köra den på en trämede: plogmede. Vid längre plogmede flyttningar ködde man den på åkoden: flake eller trilla. Flake.

Jorden jämnades ^{för} ibland med en pladd av bräder, spikade undu ett par samliga ^{eller böjda} kullriga medar. Ställde man sig och åkte på pladden, så jämnades ytan ganska bra och kokarna kranades.

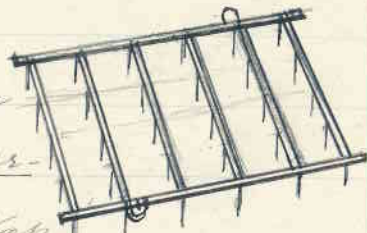
Pladdhärrenså bara!

Harv. Rällspinnharva.

Användes så långt som någon nu
levande minnes. Kallades också åker-
harv. Användes som första redskap
när man skulle köra till tjör på en åker d.
v. s. bereda den till sådd. Var det nybrytning
körde man två gånger långt efter bitto-
na. Det var all harv ändätter. Sedan
harvades två sneer d. v. s. man körde
snelt över fårorna i körs. Var det
stubbjöl slapp man ändatters-harv. Stubbjörd
ningew, utan man harvade två sneer
direkt. Sedan till 1890 använde man
efter harvningew med rällspinnharven
en gumse.

Gumsen kunde ej användas
vid nybrytning. Den kläste
för kläpplig.

Gummen hade framåt
böjda pinnar och kläste
djupt i jorden. Skack-
larna satta oroligt fästade.

Finnarna voro såväl a råfjinnharven
 som a gummen fastslatta med gång- och
 mutter. Gummens skalmar sutta fast.
 Nedtill på varje skalm var ett böjt grovt
 bandjärn med hål för märkor längst
 ned.

På 1890 talet begynte sladd harvarna komma
 i gång. Nämnas bör ock att samtidigt
 med gummen såsom djupluckrande
 redskap användes i vissa delar av
 sockren gäsförn sid 12, bild 30^F.

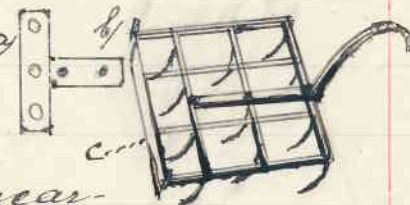
Sladdharv

Sladdharva kördes nu-ten

den kommit i bruk efter de två snear-

na med fjinnharven. Den kunde ställas på
 olika djup genom att haka in skackelkro-

ken högre eller lägre i järnet a, fastslä fram till,
 a järn fastslä fram till för fastslä av skackelkroken till olika djup gjorda b/Sladd harv.

15 vid vardera kanten eller hörnet. Järnet
löpte framåt vågrätt framför pin-
narna och slog sönder kokarna. Det
kunde höjas och sänkas. ^{Samt bänkas} Handtaget
på bladbaroen var så högt, att man vid
körningen kunde se flera gånger, ^{och} lyfta blad-
den, om agras ville samlas i pinnarna
etc. Pinnbaroen styrdes blott genom
körningen.

Harva = köra med pinnbar; gumsa =
köra med gummen; sladda, eller sladd-
harva = köra med sladdbaroen.

Vältn. Kullervält kallades den
också i pyrrerhet så barn, som brukade
härma vältnens knäckande och skrikande
de ljud och gärna åkte med far eller
store bror på vältsitsen, om en sådant
fanns. Vältnen var alldeles lik den

Landsmäsarkivet Uppsala 10440
P. Lind. 1937. GAGNEF
DAL.
Frgl. 27

16 som synes å sid. 15 fig 32. Tille man
ha pits, gjorde man tvärlån, som höll
ihop skalmanna, litet bredare och sta-
digare, så att man kunde borra in
en pinne å vardera änden av pitsen.
Ibland satte man pitsens fjätter i
skalmanna. Annars körde man i de
flerta fall utan pits och stod på
slån, körde med högra handen och
stodde sig med den vänstra å hästens
gump. Andra åter höll sig fast i
hästens nosar. Båda sätten giingo lika
bra. Hästen och körskarlen voro goda vänner.

Tre slag av vältning förekommo: vältta
1. Kokvältning = tå kokvältta, vilket
skedde sedan man kört tå och satt.
Genom kokvältningen pressade man
sänder kokorna. 2. Den egentliga

17. vältningen sedan man med pinn-
harven harva över, vilket krädd
å snedr igen. Det skedde för att ge
kornet en fast gröningsbädd. Denna
vältning användes även, ifall man
pår med radåvningsmarkin, fast
munda slipper harva över för vält-
ningen.

3. Breddhårvning, som
sker sedan brodden väl kommit
uppoch väl 2 a 3 tum och avser att
bräcka skorpan, som ofta bildas å
åkeru och hindrar luftillträde.

Trävälted har på en del håll er-
satts av ringvälted under de senare åren.

Trävälted var gjord av en grov furustam,
alltid i en del. Vältnåla var inslaget
i centrum av vältstöcken å vardera änden.
Var ibland förtärkt med ring eller för-

176 gående järn, för att förhindra att den
skulle bli glapp. Vanligtvis var
lagret sin vålnålen ett ^{borst} hål i vålt-
skalman, våltskackuln.

Stendrog, se Stenbjör. Tid.-isåret n:o 6.

Mullskopa förekommer ytterst sällan.
Den jag sett, var av trä.

Under vintern förvaras alla åker-
brüksredskap inom väggar och undertak i
wangslisa, vagnslidret, där även hjuldon wagnslider
förvaras under vintern. Vanligtvis hängas (hinn)
de på starka krokar på väggarna eller resas
upp med stöd av väggen för att ta liten plats
och lämna rum för kördon. En jordbrukare,
som lämnar sin redskap för jordbruket under
bar himmel under vintern anses för otillig.

Vinterkördon - d. v. s. slädarna, förvaras ofta un-
der stolpskerbet. Nästan alla redskap bestyckas med tjära.

II. Høst- och vårplöjning.

Åker = Odlad mark i allmänhet, dock tänker man närmast på hårdvallsmark, hårdvall, som är odlad. Odlad myr, kallas för ädlingmyr. - Stycket mellan två gåror på ett fält kallas antingen fjörning eller stittji, stittjinder, stittjinar. Fjög, kallas i Gagnef fjäg och användes ej om åker men i två andra fall nämligen om en genom rälinsde avgränsad skogs lott = skogsfjäg och för det andra om en lika avgränsad skoglott = skogsfjäg. Fjingsde, kallades ett mindre jordstycke av mindre bekväm form. Rinsde ett smalt d.o.. Linder är det samma som klövervall, ett stycke eller fjörning som det skördas på. - Rootland, potatilsland = jölpräuland, samt brädgårdsländ är de enda där "land" förekommer.

stycke

fjäg

kingste

19 Ammars säger man stillji t. ex. käger-,
reg-, Ror-, vet- och art- stillji, (stycke).

Plöja. Plöj stöb, bit spr e trears- plöja
linöa, plöj jolparulandä, plöj trää,
plöj vattförr, plöj spr förr föra åt
pojtnän sön kamm sä sä, plöj ner
regdina. Åkern skulle plöjas om hösten.
Var man ej säker på att hinna, sedan säden
kört in, skulle man plöj kring snesau,
d. v. s. man plöjde av stycket så mycket
man kunde men lämnade några
förr okårda äta långt efter stycket,
där snesarna stod. Lädigsplöjd
jol stekte ur ss fort.

Endast en karl skötte plöj-
ningen. Hade han en enskalnad plöj
(sid. 10 bita 21) styrde han plöjen med höger-
hand och klarade bömmarna med vänstra.

Om olika
slys. - -

Landsmålsarkivet Uppsala 10440
P. Lind. 1937. GAGNEF

DAL.

Frgl. 27

21. Skumrullens tid - en nybrytning se ut, om
en riktig kart kört. (Se sid. 18 i titeln fig. 36.)

Tre kronor om dagen tjänade häst och
kart med plöjning för 50 år sedan. Nu
fordra de 3 a 4 dubbelt.

När jorden var för torr, sade man om
sandjorden: Jola ä alldeles s8m aska.

På vesjörd ^{vesa = jästera} hette det: jola ä s8
hål s8 ä bi bara klimpa. Var jorden
för rik på vatten, sade man att ä för
purt så röl ti jola nu. Ä bi bara ogräs.

Lättplöjt ^{och lättspöligt} var det, då det var lagom fuktigt.

Plögmån sammanföll i allmän-
het med majjordslagret ända till
alven eller römmulla. I allmänhet
anses att vid plöjning skall man
träffa fullt djup ända till alven. I två
fall brukade man plöja till halvt djup, d. v. s.

42 Skumploja eller skumma: om man plöjde
rågrot, för att ej få ned den välgödlade
lagret, — ty till råggödlade man starkt —
för djupt, på att smulnen ej kom värtarna
till godo, och för det andra, om man
var rädd för att året efter en nybrytning
riva upp ännu ej smulnad gräsborv.
På en del jord fanns då rotmask i gräs-
borven, som förstörde sädesroten ^{reften} vid gro-
ningen.

En färd = färr är en träfaldig: dels
rämmor, där plögen gått fram och
dels tältar, som vänts upp — den
löseturna jordskivan. Kanten var
den orödda jorden bredvid rämmor efter
plögen.

Plöjd, plöjda, plöjdes, plöjdan. Mull-
stittja. Skivning.

Landsmålsarkivet Uppsala 10440
P. Lind. 1937. GAGNEF

DAL.
Frgl. 27

fär f.

Tegläggnings. Öron fjörning skulle antingen
 ställes kop eller ställes tu (itu). I förra
 fallet stälptes två fårar emot varandra
 i mitten. Mellan dem blev det ju en del
 oplikt, fast man var angelägen att gå den ridjere
 /ryggen/ så liten som möjligt. I senare fal-
 let blev det ju litet oplikt vid vardera sidan.
 Det brukade man ofta hjälpa efter litet
 genom att köra ett var i motsatt riktning
 runt fjörninga sedan. Då fick man själva
 uppfåran större. Den kunde då tjäna som dika.
Ridger var således namn på den opljda jorden rygg
 under förra plogfåran antingen i mitten eller vid
 sidorna. Mittifåra, ^{vid hjälpming} se till föra vid kopstjälpming, får f.
vara de sista och krepigaste fåromna. Ren-
 kallades den gränsväxna horisontala
 kansen av ett dika. Någon gång lades
 en ren som gräns mellan två ägare.

24. Flycket, där man vände, kallas vändskiva.
Att plöja upp den liden kallades lä plöj
svärforsgräv. Tallväntet kallades
också vändtegen eller vändskivan
svärforsgräv. Att köra med plojen utan
att plöja upp en jära, kallades att sjör
soma. Plöjning som fig 37 visar har
jörskommit nägon gång i socknens
största jordegendom - kyrkoherdebestäl-
let - där man använt motorplöj. amms
som fig 35.

får f.

Plöjning av gräsvall kallas som förut
är nämnt att brut spys /lyfta upp/. Plöjningen
kallas nibrötning /nylyftning/. När man
plöjer året efter, säges man plöj sira
/plöja pyra/. Plöj rögstebb, plöj stebb.

Att plojen ej har riktigt t. et att biln
int sjär ut riktis, utan en liten oplöjd skära ut.

25. ås kvarstår, så att tilltan stjälpes över
den kallas att plöj en trollkarl
(plöja en trollkarl). En sådan uppstår
naturligtvis när plojen tar för mycket i
sidled. A fastn för ristjärn / det fastnar
för ristjärnet / säger man, när den åker ihop
framför plojen. Svår- eller snedplöjning
samt baltning förekommer ej i Gagnef

trollkarl

fastna för

III Trädesbruk och gödsling.

Träda. Trää, trässittji, träsåker.
Lägg i trää, ligg i trää. Under tre-
skiftesbruket som man använde i
Gagnef ända till under fjundra hälft-
tusen av 1800-talet, då man hade
träda, trädessäd och trisäd = trää,
trässä och trisä, sade man, att
man trädd ut en åker. På trädess

träda ut

26 Åkern, skild från den andra medelst
stängsel, var under trädes året
betesmark för sovv m. m. När stor
skiftet Rott och Kartade om ägafördel-
ningens nästa förhållanden ändras.

Under det sedan införda sjuariga
välsebruket och i samband därmed
mera rationell skiss och behandling av
trädan.

Trädan ködes, ifall höstens väderlek
blivar det, om hösten dock efter nybrytning
och syra, vilka båda nästa år besädes
med vassad. Till träda boyman och
lager av det skifte, som varit syrbad
under året. Man räknar med att man
endast kan på vassad² på nybrytning
ett år, på syra ett år. Nästa år behövs
skiftets träda under för- och trädan.

27
maren för att om hästen besår med höst
säd, råg eller höstvete. Emellertid går
det bättre att grundligt bearbeta träden
åkeren om den höstplöjes. På våren
harvas den grundligt efter vårsädden.
I medio eller slutet av juni ^{kring} köres
gödslet i små högar 5 a 6 efter lasten och
på sådant avstånd att nästa hög blir,
då hästen hade framfötterna, när man
hackade ur, hacka ur, den förra. På
så sätt blir hela åkeren full med små
gödselhögar på regelbundna avstånd
både längs och tvärs. Härpå blir
det att bre dinja vilket sker med
grepp, dinngrepp och är ett jämförelse
vis lätt arbete. Så blir det att plöj
ner dinja. Föregående plöjning var
djupplöjning. Gödseln plöjes ner litet

Landsmålsarkivet Uppsala 10440
P. Lind, 1937. GAGNEF

DAL.
Fagl. 27

grundare, så att den must, som möj-
ligen urläkas genom regn, må absor-
beras av markjordslaget.

Dikning behöves ej mycket på gag-
neshäcken på grund af jordmånen
bestäffenheter. Strimstone dikas
det ej mycket. Man har nästan
utrotta öfver öppna diken. Dessa
rensas upp under brädesåret.

Råns spj ditji, det gjorde man
under mellantiden mellan
värbruket och plåttern ofta i
samband med brädesbröningen
så man fick färrman sa stittji
d. v. s. harva i kring diken i jord, vilken
kringkastades med spa-
den. Dikena voro att anse som
avlöpsdiken för det dagvattnet

29 som vid kvastmålningarna eller
också vid starkare regn å fastare
jord kunde strömma ut jämsna,
siffran långs körningarna. I myr-
odlingar måste dock mellan kör-
ningarna upplagas diken, som
ledde vattnet till de stora solappa-
dikena.

För att få diken rakta, spändes
snören efter vilka man skar
spår kanter. I hårdvall använ-
des mall, ditjismall för att av-
giva diket genom kårningarna
a, d. v. s. dess bottenbredd och slant.
Vanliga spadar användes vid
dessa grunda diken. Vid kanterna
sparades ditjisren 3-4 dm bred
för att man ej vid fläjsning

30

skulle plöja ner jord i diket.
 Man talar egentligen om två slags
 diken råditji och krövditji.
 På enstaka ställen har man å vatten-
 sputt mark lagt täckditjer. Som
 ledning används man runt gårdsel-
 virke, ro, med över- och underliggare.
 Över gårdselvirket lade man enris för
 att ej jorden skulle falla ner. Den
 enda täckdikning jag har reda på
 skedde 1914. Den låg dock å den åken
 funktionera bra. Ägä kallas den
 punkten, där täckdiket kommer till
 vatten i det öppna diket.

Ditjisjol och ditjisterr kring
 krastade, som jag nämnt, för hand
 med spade eller grep. Var det
 mycket kringkördes det med ding.

Landsmålsarkivet Uppsala 10440

P. Lind. 1937. GAGNEF

DAL.

Fgl. 27

31

flakou, en åkdon på ett par hjul, som
 kunde över en tvärgående träxel
 tvärt över skalmarna, stjälpar över
ände, sedan man lagt bort en
 lucka i bakre och traktat loss en
 haspe, resp. ^{skjutit fram ut} hant i främre ändan,
 närmast häften. ^{på den kring} Genom körning
 blev jorden bättre och jämnare
fördelad över åkern. Högarna kyu-
 los, sedan man med spaden sla-
 git sönder kokorna och torvflis-
 sorna. Genom harvningen
 med pinn- eller sladdharv
 blev jorden tillreds hållande
 spridd, fick lufta och sola sig
 dit där man körde ut gödseln
 och plöjde ner den. På en lut-
 de åker blev det vanligen lagom

Landsmålsarkivet Uppsala 10440
P. Lind. 1937. GAGNEF

DAL.

Frgl. 27

Jola ä ss väl hävda ss ä bi ss fin gröda.
Kudinga, färdinga, svindinga, fjärdinga, hest-
dinga, ställdinga, husdinga.

Dingstack, ding-gropa, ding-hela, dingvattu.

Dinglort, hestlort, ku-låma, ku-låa,
gett-lort, får-lort, höns-skil.

läma f.
loda f.

Hestdinga va bäst åt ^{fotpänne} potatis, husdinga
 för kål i roover.

Längre tillbaka utökades gödseln
 med hackris och port. Med rikligare
 tillgång på tralm, råghalm, utökades
 gödseln med hackad råghalm. Dock
 finnas byar, där man sedan ur-
 minnes tid utökav sin gödsel, med
mystorv, som då brukade sträs
ihring för att torkas och för att
sända skräckas. Ibland utbredde
man tvären om vägen i tjocka lager

34

på någon byggata eller väg, där den
under sommaren torkades, luftades
och sönderstampades.

Kalk användes nog bra länge sedan,
vilket förstås av ett gammalt ordstav i
bygden: Kalkjäv gör rik far å fattigä
bar, syftande på någon som pressat
fram skordar med kalk men ej gett jor-
den nog näring, av annan sort åt växterna.

Storre fart tog dock kalkning
på 1880- eller kanske 1890-talet. Stem-
stampat benmjöl har nog använts
under åtminstone senare delen av
1800-talet. Suppreparerat korn i
farten under 1880-talet, och 1890-
talit sommasslagg. Moss gödning,
mjögning, fjärdigblandad, har
använts från 80-talet, kanske förr

Landsmäsarkivet Uppsala 10440
P. Lind. 1937. GAGNEF

DAL.
Frgl. 27

Supersasofat, Kalisaltu och Ahlsalpeter
 toga fart vid ^(omkring 1870) sekulstiftu efter hushåll-
 ningssällskapets ambuleraande kurser.

Gädselkänning: Tjör dinja, Tjör rögdinga,
Tjör jolprärdinjer, Tjör hem budinjer,
Tjör ut dinja. Ding-gup, dingklo, dingfat
kimfat, kelfat dingharkes.

Dingflaken användes då man kör. Dyngflake
 de ut gädsel på barbacken. Som förut
 nämnts kunde den hjälpas upp över
 ånde, så att lasset tömdes ut eller lätt
 kunde måskes ur. Dingstriinda dyngstriinda
 var utan botten. Bottnen utgjör-
 des av taket på den släde - slä-
 detji - som man använde. På ding-
 sladens tak voro hål för mårloj,
 som puttade i dyngstriinda ut-
 släpar och passade in i nämnda hål.

36

Annau fastläggning behöövdes ej, då
man körde efter de jämna vägarne
och åkrarna. Skulle man köra efter
svårare terräng, fick man slå en
stängil genom märkarna, där dessa stängel,
nådde fram under slättaket. bet. 4

Solavsnöingen skedde så, att man
stjälpte både skivindan och släden
med kottnen upp, om släden var
fast. I annau fall lyfte man
av skivindan och stjälpte i kull
släden, kättrade efter med gre-
pen och så var det färdigt.

Tjärna är ett gammalt namn
på dyngskivinda, som jag hört
användas någon gång. Har ej lyckats få
veta på dess konstruktion.

Innan man började med att plöja
på 1900-talet

Landsmålsarkivet Uppsala 10440

P. Lind. 1937. GAGNEF

DAL.

Frgl. 27

kärna f.

37 ^(höstsädes-) när gödseln vid midsommartiden,
skulle man förenat regdinja i park
fart mellan höbärgningen och
regskörd, ty man ville se
reggen i första hälften av augusti,
och då var det vanligt att både
män och kvinnor lassa dinja
ellu mstka-ti för att det skulle gå mocka uti
parken. Vanligen var gödseln under
vintern körd ut på resp. trästikhi
och där lagd i stora stackar, som
på varen jämnats och täckts
med jord. De som höj hade i van-
liga fall brunniv och märkte nu
häckas vänder juv, så att den
skulle blanda sig med jorden
vid häroningen. Vid brunnusen under
vintern hade snö och tjäl smält

Landsmålsarkivet Uppsala 10440
P. Lind. 1937. GAGNEF
DAL.
Frgl. 27

undan. Genom snö och nederbörd hade
berisningen modererats, så att gödslet
hade en jämn svart färg.

Kade man däremot under vintern
för värlerakets räknning stjälpt lass-
vis, så voro både fjäle och is eller snö kon-
ast då gick man med hårta, dingklo
och grep hakt-så ^{sp} dingja i så god tid, haka utar
att värlerakten hann smälta is och fjäle
till våraddeu.

Tyvårr var det först på senare
tid man vidtog åtgärden för att
dra nytta av gödselvattnet. Numera
har man vasa eller ännu bättre
betong i gödselbadens botten. Har
man korvstrå som stråmedel, absor-
beras gödselvattnet. Jannat fall
kör man ut det och använder sig

39 av kasserade vägsalt tunnlar att samla
i till dess man kör ut och sprider
det på åkern. Ibland kunde man
köra ut gödslet och breda det på
hösten. Det förekom ofta på nybryt-
ning. Det kallades på höstgömsbrytning.
Vid gödslets spridning använde man
sig av grep, om det var små högar
(se detta svar sid 27). Var det åter ett lass i var
trög blev det för långt att kasta. Man an-
vände då dingfat att bära i kring med
och vimsade ut så jämnt man kunde
över fältets yta. Man hackade eller karede
i gödslet i fältet med klo eller harka.
Dingfaten voro antingen gjorda av tun-
na bräder och kallades hjämpfat eller glätade
av vidgrenar eller röllagar och kallades
klofat. Proceduren att få kring gödslet kal-

Landsmålsarkivet Uppsala 10440
P. Lind. 1937. GAGNEF

DAL.
Fgl. 27

40 lader lä² bre dinja. Särskilt då godheten
skulle ha varit mer och ej nedslöjas var det
av vikt att den också harkades sönder.

IV. Vår - och hörsädd.

Gör våra var det gemensamma
namnet på allt arbete som hörde till
vårbruket. Är håll på för våra.

är ett hävselnamn ord och)
Lådigsädd brukades för inte så länge.
Lådigen är annars ett ord, som man håller
på att glömmas bort.

Hörsädderbruket, då man får nästan
uteslutande sädde råg, kallades lä
gör rögvåra.

Jola ä i orning, ho ha gistna ti,
ho ä ras. Motsatsen: ho ja om ve,
ho ä sur, ho ä klabbur - Ho ä se
tör ä fin ä ras. Motsatsen: ho ä hæl.

vär

rigor
gistna uti
ras a.

41 klimpon & full må² mullkotte. Ho
ha hålva hop. Ho ä² assint i orning.

Sädeskom eller utsäde: Säskorn, säsa.

På myrodlingar brukade man
harva och på sedan tjälva ännu sät
koar: på på tjälva, harva på tjälva.

Man pådde aldrig utan att fört ha
fört på åkern. Tju duma på-körning koar till
hörde vanligen både harvning och gummsing
resp. på senare tid pladdharvning. Fört
sedan åkern var tötjörd verkstäl-
des såddar. Vid tötjörninga använde
man fört rättsimharven, ändofte
fört andte var nybrytning sedan
soå snear. Vid vanlig mulljord tog
man de soå snearna fört och där-
efter gumsen eller numera pladd-
harven. Numera använder man

42 sladdharven efter pinnharven även
då man kör luv - fjör tä - nybrytning.
Faran för att riv-spp fsrau är riva upp
mindre nu, när man bryter upp
med drovkaplog och skurvrisk.

Att köra fram och tillbaka längs efter
stycket är att fjör e vända. Kör man
fram en gång med harven: ett harvdrag.

Kör man slarvigt, så att det blir en
bit öppen mellan två harvdrag gör man
en trötkat.

Behöövdes det, skulle man också försöka
med harka eller ^{och} handräpsa knack
fsro, knack sender mullekaton. Detta torv
arbete kunde utföras så såväl vilna som
 yngre.

När jorden parade isär, ifall man
tag mul i handa, klände ihop och

43

Adan öppnade, då var rätta tiden
att på. Andra pågo på björklöv.
 När det var så stort som mussorou, då
 fick bonden köra i åkeru och då napade
 jirken i sjöarna.

Utvädet köides till åkeru samtidigt
 med resskapen. Säcken ställdes vid
 ena änden av stycket ifall det beräk-
 nades att påskäppan skulle räcka fram
 och tillbaka. Sannat fall skulle man
 en säck på mitten eller vid andra
 änden av stycket. Säcker kallades den
 som verkstälde pådden. Kvinnor såg-
 de blott i rena undantagsfall. I van-
 liga fall lärde man sig att på
 med båda händer fast skicklig.
 heru att på av mindre nu, då
 sadlarmarkmaskinerna kommit i bruk.

Landsmålarkivet Uppsala 10440

P. Lind. 1937. GAGNEF

DAL.

Frgl. 27

44.

Så-Karlsen var framför sig en så-
sjätte av bunt, brett trä böjt i oval
 kring en oval boll av samma tjock-
 lek, hopsömmat i skålen med rot-
 rågar. Ett handlag av böjd finbarkad
 granbois i vardera ändan och från
 handtagen en sadelgjord lagom
 lång att hänga över såkarlens
 axel eller axlar och hals. All spann-
 mål såddes med ena eller båda händer-
 na med ett spridande kast för var
 fot som flyttades. Vid sådd av havre
 fick man laga full näven utan att
 det blev för tjäckt. Sådde man såg
 fick man blott ta tre fingrar mot
 summen. Högrö skulle sås då det var
 lugnt och fick man vara ordlös
 föricktig vid den sådden. I bland

Landsmålsarkivet Uppsala 10440

P. Lind. 1937. GAGNEF

DAL.

Frgl. 27

ritade på katen med skon upp gränsen för
 sitt på-kast sedan han med steg mätt upp
 bredden. Detta kallades att dra upp på-
fersen. Därigenom undveks i möjligaste
 mån att barfläckar uppkomma. Då
 måste man nämligen så ti, om barfläckar
 na 'voro stora. Oftare förekomma tom-
 fläckar efter vattensamlingar i ströcker,
 eller efter svallbränna. Då hjälpte
 man saken genom att så spsi.

Därest sj radsörningsmarken användes
 för sädden, mytlades utsädet undantags-
 löst ned genom att med pinnharven
 köra två snesr. Därigenom blev
 myttingen lagom djup och genom att
 snearna korsade varann, också jämn. Inne
 dessa två snear harvades alltså direkt på säd-
den verkställdes kokvältning. På pinn-

så-f

uti

så uti

så uppi

uppi

mest

46 harven lades alltid en harvsten, något större än ett manshuvud, som linji.

synge

väl-

Var det vårsådden, så vältade man efter nedharvingen. (Nedharvingen kallades att harv över). Var det höstsåde, så vältades icke. Smarnas rändur tjänade som färor åt vårvattnet, och storspan blev ej så hård över vintern. Efter överharvingen på höstsåden plöjdes vattfärrer omkring vattufäror tegra och från eventuella soackor, allt för vår vattnets bortledande. Kanterna efter distnämnda plöjning utjämnades med handräfsa. Det kallades att räfs vattfärrer.

Vid pådd av linfrä ansågs det mycket gynna det blivande linsens kvalitet, om den, som sådde, uttalade någonting. Påls hörde jag en äldre man i min barndom regelmässigt i takt med stegen och kasten upphörligt mumla: "Gö Langt lin, lång

47 lin.... " lin dess rista fröna voro utkastade. Hur
resultatet blev, känner jag ej. Men gulbben var 70 år då
och han har ^{nu} legat nära 50 år i jorden! Nu säger ingen så!

Omkring sekelskiiftet, den tid då roodlingar
kom i farten, brukade man sätta rovor på drill.
Drillen fick man genom att plöja två fåror till mö-
des. Nu pletter man dem på plätt land. Vid
padden användes ^{nu} likadom en skottkärra med
ihåligt hjul, som med regelbundna mellanrum
släpper ned fröna och sedan vältas till jorden.
I början använde vi oss av en butelj, i vars
botten vi skurit en ränna, genom vilken
fröna runno i jämn ström alltefters rännans
storlek. Efteråt vältade vi den isädda frö-
radeu — vi hade ännu gjort en liten fåra i den
jämnade ryggen på drillen — med att skjuta
en skottkärra efter den.

I trädgårdsländan såddes längst till.

48 bakka rovor, matrovor, som användes till männ-
niskofäda innan man kände potatisen, såsom
en gammal visstump omnämnar:

"E mero bi ä sendan, e mero bi ä bra
mor ^{skä} kök rovor, ä tocke vill vi ha."

Kvinnorna skötte trädgårdslådan. Rovorna
ginga lämna plats för kålrötter, morötter
kål. m. m. Frö köptes, rotfrö ä morotfrö.
Rotfröet sattes i pläntskulun. Morotfröet pläntskulle
direkt på pängu. Kålplänter köptes från
stån. Tid midsommartiden skattades plänt-
skulun. Rotpläntor sattes. Litet dill och
passilja sattes också samt gräslök.

Potatis. Fram i vårbrutji skulle man
också pått jolpärur. På ett väl tillkört
land breddes dynga, hast: på långt
det räckte annars fjärdynga. Den bred-
des väl. Fältpotatisen, som fällt stå i

49

varma fäjsa för lä läp ut, skars ita, löpa ut
 de största åtminstone bara det var
äl eller åtminstone ögon på varlet, äl
 kördes till landet; en försörlig hop
 av pättare, barn och koimor, samt st
 starka karlar som skä räfs-ti samlar räfs uti
 och plögen sättes för riksuprät: hästar
 sättes för. En räk föra alldeles i mitten
 dras upp med foten. Sättarna plocka
 dit potatisen och på plöjes över från
 båda håll. Och nu är sättning
 i full gång. Man sätter i varannan
plöfjara. Räfsarna räfsa i gödsel
 s. d. s. tunna mjuka och näringsrika badd
 lägga sättarna potatisen med jämna
 avstånd och älarna uppå och likaledes
 i varannan föra till hela stycket är
 satt. Och varselu skiner. Barn, koimor och

Landsmålsarkivet Uppsala 10440
 P. Lind. 1937. GAGNEF

DAL.
 Frgl. 27

50 även Karlarna stratta och ha roligt. För
skulle var gård bestå på förförknning i mat och
dryck, när det var sättarkalas. Nu har man inte sättar-kalas
mindre roligt kring kaffebordet.

Ogräset var ju för kaustic besvärigare än
nu, då en duktig klöoverall under ett par tre
år dräper alla medlöslare. Men åkertisteln
är fruktansvärd att sprida sig. Man har
ingen annan metod än så pläsk tistel. tistel
Men då hjälper man åt män och kvinnor. Taggar-
na äro röra, men man hjälper sig med hand-
ökar. Totalislandet haroas och millers
I bland myllar man två gånger. Blis det
ändå tistel m. m. Roar, plöckas du. Ro-
vorna rensas med hand- skjut; eller häst-
hacka samt gallras. Då hjälpas män
och kvinnor åt. Men rovorna äro lättsam-
ma att arbeta med och fullkomligt ofjämliga för den late.